

**DOMINANTNE I MANJINSKE KULTURE
I PITANJE MEĐUKULTURNE KOMUNIKACIJE**

Mariana DAN, Minerva TRAJOVIĆ-KONDAN

Language and culture are, on the one hand, important factors in identity formation and expression, but they might be as well, on the other hand, tools for political manipulation. Since the end of the 18th and during the 19th century, in Europe, different dominant nations tried to impose a unique language, literature and cultural curriculum in education, neglecting thus the minority and/or regional languages and cultures. The socio-political relation between dominant and non-dominant languages and cultures has nowadays resulted in the mere extinction of the non-dominant entities. The *European Charter for Regional or Minority Languages (ECRML)* is a European treaty adopted in 1992 under the auspices of the Council of Europe and is meant to protect and promote historical regional and minority languages in Europe. The charter provides a large number of different actions state parties can take to protect and promote historical regional and minority languages. Enlightening, diachronically, the position of the Romanian ethnic minority language and literature in Serbia, as paralleled to the Wallach one, this paper analyses *the cultural*, and not the political aspects of this chart from a socio-linguistic and literary perspective. While stating that nowadays minority languages and cultures are anyway vanishing to different extents, it is, however, obvious that minority cultures that are backed up by official institutions are more sustainable, due to cross-cultural communication. Bilingualism, as a solution is discussed in terms of education; on the contrary, communities die away, if kept in cultural and linguistic enclaves with no education in both dominant and minority language. The paper also discusses the positive minority language and culture model of Voivodina in contrast to the situation of the Wallach culture which, although ancient and rich, has no writing and lacks in auctorial literary works, and which is, consequently, vanishing away without the involvement of local and regional government.

The dichotomy language and/or culture is also discussed in terms of history and *Weltanschauung*. The communist regime of the ex-Yugoslavia was not less democratic, in respect to minority and regional languages, than any other European nation until the second half of the 20th century, as it has promoted the philosophy of culture as an identity programme meant to keep the nation together. Since 1989, science has proved that values in cultures cannot be imposed from the outside, as 'transcendental', as a commonly acceptable philosophy, but it is the individual who creates and expresses the values, no matter if the individual belongs to a minority language and culture or not. That is why, in the postmodern democratic society the philosophy of culture, which is actually viewed as the socio-political ideology of a nation, has been replaced with an anthropological concept, which does not establish any aprioristic or nationalistic views; on the contrary, cultural values are founded by man as an individual who has the right to express himself.

However, dominant languages and cultures still exist and, in the end, if valuable authors shift to another language, as they did in the past, in order to achieve better cross-cultural communication, it is less important how we pronounce their names, for example; for culture, as separated from the socio-political and ideological burdens of the philosophy of culture, the fact is important that a certain author has produced cultural values. Anonymous culture is unacceptable today. This is one more reason for the European countries to accept the *European Charter for Regional or Minority Language*, while the author should have the possibility to freely choose the language in which he writes.

Key words: regional or minority languages, cross-cultural communication, reception, dominant language and culture, bilingualism, Romanian ethnic minority, Wallach language and culture, communism, ex-Yugoslavia, philosophy of culture, anthropology.

1. Regionalni i manjinski jezici danas

Pitanje jednakih šansi svih evropskih jezika je danas u žiži interesovanja savremene nauke. U tom smislu, u današnjim evropskim okvirima, donošena je evropska *Povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima*, koja je stupila na snagu 1998. godine. Ovu povelju je potpisalo i ratifikovalo više od polovine država - članica Saveta Evrope. Proces pridruživanja se nastavlja. Odnoseći se na ovu problematiku, lingvista Ranko Bugarski smatra da je „primarna svrha povelje *kulturne*, a ne političke prirode: ona je koncipirana tako da štiti jezike koji spadaju u njen domen putem unapređivanja institucionalnih mehanizama koji olakšavaju njihovu produženu upotrebu (u obrazovanju, sudstvu, administraciji i javnim službama, informisanju, kulturnom, ekonomskom i društvenom životu, te prekograničnoj razmeni), a ne same njihove govornike (čija su prava drugih temeljnih i s Poveljom komplementarnih evropskih dokumenata)“ (Bugarski 2010: 68-69). Iako neki od manjinskih jezika imaju veliki broj govornika, bez takvih institucionalnih potpora u opasnosti su da se nestanu. U Srbiji, u takvoj situaciji su vlaški, bunjevački i romski jezik.

Rumunski jezik, kao jezik rumunske nacionalne manjine u Vojvodini je u boljem položaju od vlaškog jezika. Ako u Austrougarskoj imperiji rumunska manjina nije zvanično ni postojala, jer nije bila priznata, „istorijska magija“ – kako kaže pisac na rumunskom iz Vojvodine Slavko Almažan (Almažan 2007: 190) – desila se 1918. godine kada je ova manjina priznata. Mogućnost štampanja knjiga na rumunskom jeziku, Rumuni iz Vojvodine su dobili tek 1947. godine kada je osnovana izdavačka kuća Libertatea. Od tada se ovde štampaju brojne knjige na rumunskom jeziku. Iste godine počinje da izlazi časopis za kulturu i književnost rumunske manjine, *Lumina*. Prvi urednik tog časopisa bio je Vasko (Vasile) Popa. Međutim, Vasko Popa nije pisao svoj opus na rumunskom jeziku.

Zahvaljujući činjenici da su u bivšoj Jugoslaviji unapređeni institucionalni mehanizmi koji štite jezik i kulturu rumunske nacionalne manjine, posle Vaska Pope, autori kao što su Slavko Almažan (Slavco Almajan), Joan Flora (Ioan Flora), Pavel Gatajancu (Pavel Gătaianțu), Petar Krdu (Petru Cârdu), Simeon Lazarjanu (Simeon Lazareanu), Joan Baba (Ioan Baba) i drugi će dati svoj značajan doprinos u održavanju i negovanju rumunskog jezika i kulture u Vojvodini, gde multilingvalnost i multikulturalnost doživljava svoj pravi procvat. Treba napomenuti i činjenicu da, zahvaljujući razvoju mnogobrojnih institucija na maternjem jeziku, kulturna baština manjina koje žive zajedno u Vojvodini prevedena je kako na srpski, tako i na druge manjinske jezike. Tako je na primer, opus Slavka Almažana preveden na jezike raznih manjina, a u više navrata na mađarski jezik. Joan Flora je jedan od najznačajnijih pesnika u međunarodnim okvirima koji je dobio i veoma značajna međunarodna priznanja, dok je Pavel Gatajancu ne samo odličan pesnik i novinar, već je pokrenuo značajan međunarodni časopis *Evropa*. Na taj način je recepcija vojvođanske kulture poboljšana u evropskim okvirima i danas ne može biti reči o enklavizaciji jezika i kulture rumunske manjine, iako je broj govornika te populacije u opadanju. To ukazuje na činjenicu da je zahvaljujući razvoju institucija na manjinskim jezicima, prevaziđena situacija enklavizacije raznih jezika i kultura i, na taj način, njihovo gašenje je usporeno. Sa druge strane, vlaški jezik, koji raspolaže po Bugarskom (pored bunjevačkog i romskog) velikim brojem govornika, još uvek jezik „enklave“, bez potpora institucija koje bi imale za cilj gajenje maternjeg jezika i kulture.

Doprinos Vaska Pope srpskoj kulturi se može porediti sa doprinosom srpsko-vlaškog književnika Adama Puslojića, koji je zaslužan za uspostavljanje značajnih mostova između kultura ovog regiona. Međutim, s obzirom da još uvek ne postoji pismenost na vlaškom jeziku, postoji mogućnost da taj jezik nestane zajedno sa čitavom vlaškom kulturom.

Manjinski jezici danas nemaju, izgleda, nikakvu šansu da opstanu bez potpore pomenutih institucija. S obzirom da su do 2010. godine *Povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima* potpisale i zemlje sa teritorije bivše Jugoslavije (Hrvatska, Slovenija, Srbija, Crna Gora), ono što se nameće na našem podneblju je očuvanje regionalnih i manjinskih jezika. U tom smislu, primer vojvođanskog stanovništva služi kao uspešan model, ne samo na lokalnom, već i na širem planu. Po Bugarskom, pored institucionalne potpore regionalnim i manjinskim jezicima, ključnu ulogu u izbegavanju enklavizacije i odumiranja jezika odigrava i bilingvalnost ili multilingvalnost stanovništva. Višejezičnost je model koji treba da bude prisutan i u školama gde razne etničke grupe žive u istom podneblju. Svi pomenuti autori rumunske manjine, koji su dali podjednako doprinos srpskoj kulturi, počevši od Vaska Pope pa do danas, su bilingvalni, dok to nije slučaj sa vlaškim stanovništvom, gde se konstatuje ili gajenje „enklavskog“ vlaškog jezika u slučaju starijeg nepismenog stanovništva, ili potpuni prelaz na srpski jezik i odustajanje od maternjeg jezika i kulture kao vrsta „bekstva“ iz enklave u grad kod mlađeg stanovništva. Mišljenja smo da bilingvalnost za koju se s

pravom zalaže Bugarski (Bugarski 2010: 23-24 i 70-71) podrazumeva i opismenjavanje na oba jezika, a to nije moguće bez unapređivanja institucionalnih mehanizama koji olakšavaju produženu upotrebu tih jezika, kao deo *kulturnog*, a ne političkog potpora.

2. Odnos jezik-kultura

Naučnici već duže vreme postavljaju sebi pitanje da li je jezik nužan deo indigene kulture. U tom smislu, Dejvid Kristal tvrdi da smo do sada „pojam indigene zajednice nekako uzimali zdravo za gotovo, kao da svako zna šta je zajednica i ko spada u nju. Pritom pripadnost zajednici može biti predmet žestokih sporova, naročito ako se zamena jednog jezika drugim obavlja već duže vreme“ (Kristal 2003: 163). Pomenuti naučnik ukazuje i na činjenicu da se, po pitanju značaja uloge jezika kao najvažnijeg činioca određene kulture, danas mogu uočiti dve pozicije. S jedne strane, postoje zagovornici teorije da jezik izražava kulturu, identitet i istoriju jedne zajednice, pa stoga i zaslužuje najveću pažnju. Ovakav stav, po kome je jezik *obavezan* element etničkog identiteta, najverovatnije će podržati ljudi koji govore indigeni jezik. S druge strane, postoje zagovornici stava da je *jezik samo jedan od mogućih elemenata* etničkog identiteta. Oni smatraju da se jezik i kultura podudaraju samo u određenoj meri, jer je kultura sačinjena od mnogo više elemenata. Tako neko može da bude pripadnik određene zajednice iako ne govori njen jezik, budući da oni drugi elementi čine osnovu njegovog identiteta. Taj argument obično koriste ljudi koji ne govore indigeni jezik zajednice kojoj smatraju da pripadaju. Odnoseći se na ovu problematiku Kristal ukazuje na sledeću anegdotu sa Aljaske, gde 90% Tlingita ne govore tlingitski:

Čuli smo za drastičan slučaj kad je jedna starica javno osudila sve mlade ljude koji ne govore tlingitski i izjavila da oni nisu pravi Tlingiti. Da ironija bude veća, deca, unuci i praunuci te žene takođe ne govore tlingitski. Tako se ova žena i nehotice odrekla članova sopstvene porodice zbog onog aspekta njihovog etničkog identiteta za koji je delom i sama odgovorna (Kristal 2003: 164)¹.

Ako se osvrnemo na naše podneblje, konstatujemo da su i mišljenja pripadnika naših različitih zajednica takođe podeljena. Međutim, izgleda da je ovde primat različitosti u pogledu kulture, a naročito religijskog opredeljenja, važniji od jezika. Tako, na primer, iako Srbi i Hrvati govore istim jezikom, oni danas mahom doživljavaju svoj identitet kao različit. Uočavamo da sve zemlje koje su sačinjavale bivšu Jugoslaviju danas insistiraju na razlikama između svojih (u suštini sličnih) jezika, što je za njih

¹ *Apud*: Nora Marks Dauenhauer, Richard Dauenhauer (1998). Technical, Emotional and Ideological Issues in Reversing Language Shift: Examples from South-East Alaska, u: Genoble, Lenore A /Whaley, Lindsay I., eds. (1998). *Endangered Languages Current Issues and Future Prospects*. Cambridge: Cambridge University Press, 57-98

bitno u dokazivanju drugačijeg kulturnog identiteta (Bugarski 2009: 129-146). Međutim, ako pogledamo situaciju rumunske manjine iz Vojvodine, čiji su i jezik i kultura faktički različiti (jer rumunski pripada romanskoj, a ne slovenskoj grupi jezika), stvari ne stoje tako drastično¹. Treba podvući da je vojvođanska rumunska sredina podarila srpskoj literaturi jednog od najvećih pesnika: Vaska (Vasile) Popu, i to uprkos činjenici da se u ovom slučaju radi o dva različita jezika. Izgleda da je u multikulturnim zajednicama bilingvalnost ili multilingvalnost veoma važna u pogledu učešća u kulturi. Dejvid Kristal smatra da „bilingvizam predstavlja dobar *modus vivendi* za jezik koji je u prevlasti i jezik koji se povlači: on otvara prostor za koegzistenciju bez konfrontacije, a ona je u principu moguća, jer ta dva jezika postoje iz sasvim različitih razloga. Dominantni jezik je atraktivan zato što pripadnicima indigene zajednice omogućava da napuste njene okvire: pripadnici zajednice žele da prošire svoje vidike, da postignu drugačiji životni standard, nov kvalitet života [...] (Kristal 2003: 113). Dominantni jezik je i neophodan, jer on predstavlja *most* između dva sveta, most sporazumevanja bez kojeg nikakav napredak ne bi bio moguć. Jezik koji se povlači, pak, ima sasvim drugačiju ulogu: on po definiciji nema nikakav značaj kao jezik koji spaja narode i kulture, on ne može biti lingva franca, on ne može da olakša komunikaciju među ljudima, on nije usmeren ka spoljašnjem svetu.“ (Ibidem: 113). Nema nikakve sumnje da dela Vaska Pope obogaćuju svetsku kulturnu baštinu, baš zato što je autor pisao na dominantnom jeziku, koji se onda zvao srpskohrvatski. Da Vasko Popa nije napisao svoja dela na dominantnom jeziku, ko zna da li bi bio poznat na globalnom planu?

3. Odnos kultura-ideologija i pitanje jezika. „Model“ Vaska Pope

Slučaj Vaska Pope se može posmatrati u širim, svetskim okvirima i može se porediti sa slučajevima Pola Selana (Paul Celan), Ežena Joneskua (Eugen Ionescu) i Emila Siorana (Emil Cioran). U tom smislu, rumunski kritičar književnosti, Kornel Ungureanu (Cornel Ungureanu) ukazuje na činjenicu da je odnos *kultura - jezik* mnogo složeniji. Mnogi autori jugoistočne Evrope često su se susretali u prošlosti sa problemom izbora: *kultura ili jezik*. U tom smislu, Vasko Popa je napravio dobar izbor jezika za svoja autorska dela:

Kao pesnik na rumunskom jeziku, Vasko je mogao da sledi (u periodu 1948-1950) jednu od dve opcije. Prva bi bila opcija poezije koja imitira folklor, a koju su praktikovali njegove kolege iz političko-militantnih brigada. Mogao je da piše, poput Radua Flore (Radu Flora), Jona Balana (Ion Balan) ili Mihaja Avramesku (Mihai Avramescu) [...] stihove posvećene seljacima koji se sakupljaju da bi čuli i učili. A s obzirom na to da je on bio politički lider, morao bi da bude model. Da je

¹ Identitarna situacija nije nigde bila tako napeta kao između Srba i Hrvata.

pisao svoju poeziju na rumunskom, on bi morao biti taj koji daje ton u okviru proletkultističke poezije Rumuna iz Jugoslavije.

Druga bi opcija bila dijalog sa poezijom koja se tada pisala u Rumuniji. Modeli odande su bili još očajniji. Godine 1948. i 1949. tamo je započeta ofanziva socijalističko-militantne poezije koju su predlagali pesnici Mihail Benjuk (Mihail Beniuc), Euđen Frunza (Eugen Frunză), Viktor Tulbure (Victor Tulbure), Veronika Porumbaku (Veronica Porumbacu) i drugi. Da li se moglo pretpostaviti da će se epoha socrealizma brzo završiti i da će mladi Vasko Popa imati šansu da piše na rumunskom jeziku? Međutim, iz rumunske poezije su bili izbačeni svi autori koji su za njega bili vredni pamćenja. Lov na nadrealiste je bio nemilosrdan, Argezi (Arghezi) je bio zabranjen, Blaga anatomizovan, Emineskua (Eminescu) su upoređivali sa pesnikom-proletera Nekulica (Neculiță) i štampali ga selektivno. Lojalnost prema rumunskoj kulturi značila bi izabrati unutrašnji egzil. (Ungureanu 2003: 198.)

Ako Kristal samo implicitno pominje odnos jezik *ili* kultura, autori rumunske manjine sa našeg podneblja dele isto mišljenje kao i gore navedeni književni kritičar iz Rumunije. Bivši glavni urednik časopisa *Lumina* (čiji je prvi urednik bio Vasko Popa), Simeon Lazarjan (Simeon Lăzăreanu) tvrdi:

Programski namenjena zatvorenom tipu društva, književnost na rumunskom iz tog perioda nije imala veliki izbo Praktično, mogla se ispoljiti na dva načina: prvi je bio primenjivanje programa predviđenih tadašnjom ideologijom, a drugi piščevo uranjanje u patrijarhalni svet u kome su elementi autentičnosti i nacionalnog duha pobrkani sa tradicionalnom mitologijom, sa folklorom, kao i sa određenim ostacima specifične ruralnosti, podvrgnute takođe novoj socijalnoj mitologiji. (Lăzăreanu 2008: 9)

Nagađajući šta bi se desilo da je V. Popa napisao na svom maternjem jeziku, Slavko Almažan (Slavco Almăjan), jedan od najznačajnijih autora rumunske manjine, kaže:

Ne bih voleo da nagađam šta bi se desilo da je Vasko ostao u *Lumini* i nastavio da piše na rumunskom jeziku; možemo samo da zamislimo kroz koju vrstu avanture bi prošla njegova pesnička osećajnost i pitanje je da li bi njegovo ime sudelovalo u razrešenju pitanja koje postavlja modernizam i njegovom širenju na našim prostorima. (Almăjan 2007: 135)

Međutim, isti Slavko Almažan ukazuje na tragičnost izbora identiteta kod autora pripadnika manjine: „Mi pišemo književnost na rumunskom jeziku u Vojvodini, odnosno u Srbiji. Do devedesetih godina bili smo jugoslovenski pisci koji su pisali na rumunskom. Danas se smatra da smo rumunski pisci iz Jugoslavije. Samo su nijanse zamenile predrasude“ (Almažan 1996: 75).

4. Dominantna ideologija i pitanje kulture

Uprkos prividu, u okviru jugoslovenske zajednice sve do sedme decenije, stvari nisu bolje izgledale ni u dominantnoj kulturi na srpskohrvatskom jeziku, koja se u celini nalazila pod znakom komunističke ideologije, kao i pod uticajem određenih književno-teorijskih struja čiji su lideri često bili međuratni nadrealisti, koji su posle Drugog svetskog rata prihvatili sorealističku ideologiju. Iscrpni detalji o ovoj problematici mogu se naći kod Gojka Tešića u knjizi *Otkrovenje srpske avangarde*. Revidirajući celokupnu srpsku književnost 20. veka, Tešić ukazuje na krutu, ali uticajnu akademsku književnu kritiku, koja je čak u međuratnom periodu potiskivala neka veoma značajna književna dela i autore, kao u slučaju Stanislava Vinavera, Rastka Petrovića, Miloša Crnjanskog itd. Veoma dobre knjige, tvrdi Tešić, bile su nepravedno odbačene ili iskrivljeno vrednovane od strane nekih „uglednih” književnih kritičara, što je rezultiralo njihovom slabom ili opstruiranom cirkulacijom, a iskrivljena slika tih, u suštini, značajnih dela/autora je ušla kao takva u zvanične istorije književnosti i udžbenike bivše Jugoslavije (Tešić, 2005). Gojko Tešić smatra da je shvatio prave vrednosti srpske književnosti 20. veka od Vaska Pope, koga je lično poznao. Što se tiče recepcije dela samog Vaska Pope, u okvirima zvanične jugoslovenske književne kritike stvari su se odigravale u podjednako teškim okolnostima. Dok se recepcija njegovih zbirki pesama događala već u inostranstvu¹, beogradski akademski krugovi su još uvek pokazivali veliku opreznost. Gojko Tešić, u pomenutoj knjizi, dokazuje da je takva vrsta uzdržanog stava, u stvari, rezultat međuratnih sukoba na polju književne kritike, koja se mahom nalazila ili pod znakom lartpurlartizma, ili je, pak, visoko vrednovala nacionalno obeležje književnih dela kao kriterijuma za aksiološki pristup. Vrednosni sud književnosti iz komunističkog doba, u kome su bivši nadrealisti stekli političku nadmoć i mahom postali zagovornici sorealizma, ukorenjen je kako u pomenutim međuratnim stavovima akademske kritike, tako i u činjenici da su bivši nadrealisti promovisali sopstvene vrednosti, zanemarujući značajne autore koji nisu bili istomišljenici ni u estetskom, ni u ideološkom smislu. Stoga je proučavanje dela Vaska Pope u školama i na univerzitetu bilo problematično:

Polaznik Univerziteta književnosti na kome je Vaska Popa bio profesor i starih i novih književnosti bio sam još od daleke 1969. godine - kao maturant koji je želeo da otkrije zagonetke *Kore*, *Nepočin-polja*, *Sporednog neba* i da o svemu tome ispiše priču u diplomskom radu. Za tu pustolovinu nisam dobio dozvolu od predmetnog nastavnika koji je bio dobar učenik onih koji su srpskoj nauci podarili najviše proučenih tumača književne i jezičke umetnosti - istih onih koji godinama nisu

¹ Na primer, Ch. Simić je rekao jednom prilikom da je adresa najznačajnijeg svetskog pisca Bulevar revolucije, u Beogradu – gde je stanovao V. Popa.

dozvoljavali da se na Filološkom fakultetu u Beogradu, pa čak ni u Novom Sadu odbrani doktorat o pesničkom delu Vaska Pope...“ (Tešić: 2005, 293).

Iz ovih razloga su knjige Vaska Pope ušle u jugoslovensku kulturu sa priličnim zakašnjenjem. Dok je „ideološki led“ počeo da popušta na dominantnom jeziku, značajna književna dela autora koji su pripadali nacionalnim manjinama morala su da čekaju još jednu generaciju. Tako je, na primer, prva zbirka pesama Slavka Almažana, jednog od najznačajnijih pisaca na rumunskom jeziku iz Vojvodine, a za jednu generaciju mlađeg od Pope, pošto je šest godina čekala objavljivanje u Izdavačkoj kući Libertatea iz Pančeva, izdata tek 1968. na srpskom, u izdanju Matice srpske, pod slikovitim naslovom: *Pantomima za nedeljno popodne*. S obzirom na to da je knjiga doživela priličan uspeh na dominantnom jeziku, autoru je omogućeno da od tada objavljuje svoja dela na rumunskom. Međutim, recepcija njegovih dela je otežana ne toliko iz ideoloških, već iz lingvističkih i praktičnih razloga (u bivšoj Jugoslaviji), a i dalje iz ideološko-političkih razloga u tadašnjoj Rumuniji. U Jugoslaviji on nije bio u dovoljnoj meri preveden na dominantni jezik, dok su se u Rumuniji autohtoni pisci i dalje borili za slobodniji pesnički izraz, a istovremeno je rumunska zvanična kultura bila veoma oprezna prema delima uvezenih sa „zapada“. Verujem da je sama činjenica što je Almažan pisao baš na rumunskom jeziku (i to na „zapadu“) predstavljala problem u tadašnjoj Rumuniji. Iako je autor veoma poznat u vojvođanskim književnim krugovima, njegove knjige ne predstavljaju ni danas prave kulturne mostove, zbog odsustva sistematskog prevođenja na našem podneblju, što dovodi i do oskudne recepcije njegovih dela.

5. Dominantna ideologija kao „filozofija kulture“

Kulture jugoistočne Evrope uopšte, kao i jugoslovenska kultura (koja je bila, istini za volju, otvorenija od drugih kultura istočnog bloka) nisu same izmislile pakt sa ideologijom kao takvom samo zahvaljujući činjenici da su gajile komunistički režim. Ideološka prevlast nad kulturom predstavlja mnogo starije načelo koje, bez obzira na sadržinu ideja koja se propagiraju, nastoji da ujedini, pa čak i da konstituiše i kontroliše određenu zajednicu. Ideološke sadržine su veoma raznovrsne u staroj etici i filozofiji ili filozofijama kulture.

Pomenuta ideološka situacija iz stare Jugoslavije, kao i ona iz Rumunije, u kojoj kultura uopšte, a književnost posebno moraju da se prilagođavaju dominantnoj kulturi, ne može se svoditi samo na komunističku Srbiju ili Rumuniju, već ima mnogo dublje korene. U 18. i 19. veku, zajedno sa procesom industrijalizacije odvijao se i proces dizanja nacionalne svesti, koja je bila podignuta na nivo ideologije nacije. Marija Todorova smatra da su prosvetiteljstvo, romantizam, nacionalizam, republikanizam, socijalizam itd. zapravo „zapadne ideje presađene (iako nisu nužno i deformisane) na istočnoevropsko tlo“ (Todorova 2010: 28). Današnji sociolozi i imagolozi mahom

govore o vekovnoj ulozi obrazovanja koje programski nameće razliku između „ja” i „onog drugog” kao dugu tradiciju u obrazovanju, što potiče iz istog perioda nacionalnog osveščivanja: „dakle, od kraja 18. veka, i obrazovanje je promenilo profil. Ono se odvojilo od norme univerzalističke humanosti i povezalo s osobenostima naroda ukorenjenog u određen jezik, istoriju i teritoriju. Ideja obrazovanja, ta koncepcija koja je u poslednjoj trećini 18. veka započela svoju nemačku karijeru, tokom celom 19. i početkom 20. veka omogućila je nastanak čitavog niza neretko i agresivnih modela vaspitanja” (Asman 2002: 34). Još je Gete (Goethe) poznat po činjenici da je u tadašnjoj, još neujedinjenoj Nemačkoj želeo da omogući putem jedinstvenog programa obrazovanja uvođenje „vere” u jedinstvene kulturne vrednosti, u zajedničku književnost kao pandana, pa čak i bitnog činioca jedinstva nemačke nacije: „Iako nije gajio posebnu naklonost prema jevrejskom nacionalnom karakteru, Gete je fasciniran time što su Jevreji taj karakter uspeali da sačuvaju hiljadama godina, nevezano s političkom moći, ako ne i uprkos njoj. Uostalom i samom Geteu je bilo stalo do nečeg vrlo sličnog: do formiranja nacionalnog karaktera ne putem vladanja, nego putem kulture. A njegovo postolje trebalo bi da bude neka opštevažeća hrestomatija. Biblija ostaje uzor” (Assmann 2002: 39).

U tom smislu i od tog perioda, knjige predstavljaju moćno sredstvo kulture, centrifugalnu silu, koja određenu zajednicu drži na okupu. Od tada su knjige pravi *mostovi koji spajaju razne kulture sa „kulturnim centrom”*, to jest sa centrom moći dominantne kulture. Kada se kaže „knjige”, misli se ne samo zajedničko „kulturno blago”, već i na jezik na kome su one napisane. Tako je u Nemačkoj *Hochdeutsch*, kao jezik sa severa postao dominantan i ostao takav do danas, što nije slučaj sa zajednicom bivše Jugoslavije. Mora se ovde reći da, uprkos okviru zajedničke i jedinstvene socijalističke orijentacije, u udžbenicima bivše Jugoslavije podjednako su nalazile mesto kako književnosti dominantnog jezika, tako i književnosti manjina, iako se ta činjenica odvijala u skladu sa ideologijom „bratstva i jedinstva”, a često na uštrb autentičnih književnih dela određene nacionalne zajednice. Stoga, po mom mišljenju, ne može biti reči (kada je stara Jugoslavija u pitanju) o nacionalističkoj kulturi, već samo o specifičnoj dominantnoj ideologiji, koja razne nacionalnosti – koje, pak, mogu da pišu na maternjem jeziku – drži na okupu. Činjenica jeste da je postojao dominantni jezik (jezik većine) i manje dominantni jezici (na isti način na koji oni i danas postoje), ali u tadašnjoj politici je ideološka svest bila značajnija od samog jezika i morala je biti prisutna u okviru kulturne komunikacije među raznim zajednicama tog kulturno-političkog sistema. Štaviše, pomenuta ideologija „bratstva i jedinstva” nije ni prigušila do kraja različite nacionalne svesti, kao što se to mahom dogodilo u Evropi počevši, u najmanju ruku, od 18. veka (što dokazuje sama činjenica raspada Jugoslavije u više nacionalnih zajednica), već je bivša Jugoslavija veštački ujedinila razne nacionalne zajednice u znaku dveju ideologija/mita: prvi je mit o zajedničkoj antifasističkoj borbi, dok je drugi zajednički mit, mit o komunizmu. Kada su se te ideologije raspale (a to se,

opet, u prvom redu dogodilo na globalnom planu), raspao se i mit o „bratstvu i jedinstvu”, koji se pokazao kao jedna od utopija 20. veka.

6. Filozofija kulture naspram antropologiji

Danas je postalo očigledno da vrednosti u kulturi ne treba da budu nametnute spolja, kao ideologija nacije ili prema ideološko-političkim ciljevima određene zajednice, a kultura ne bi trebalo da igra nikakvu političku ulogu. Poznati rumunski mislilac i pisac, Emil Sioran (Emil Cioran), koji je odabrao da živi u egzilu u Francuskoj, poredi načela prosvetiteljstva, racionalizma i filozofije kulture sa religijom, smatrajući da spolja nametnuta načela, iako laička, imaju istu funkciju kao i bilo koje nametnute religijske/mitske ili „transcendentalne” vrednosti. Stoga se on zalaže za vrednosti koje nisu nametnute, već polaze od pojedinca, od samog pisca kao čoveka i od njegovog ličnog izbora jezika, iskustva, identiteta i pogleda na svet. U tom smislu, Sioran (Cioran) odbacuje čak čitavu filozofiju kulture kao disciplinu koja ima *ready-made* modele i norme u određenoj nacionalnoj zajednici i zalaže se za antropološka proučavanja koja polaze od pojedinca:

Normativna etika, onako kako je ona koncipirana u prošlosti, gaji takvu poziciju naspram čoveka. Prema njoj, norme mogu suštinski promeniti čoveka, asimilirajući ga u okvire idealne sfere vrednosti. Transcendentalni karakter te etike proizilazi iz njenog formalističkog karaktera. Na taj način, ona izuzima čoveka iz istorije. Njen se učinak sastoji od toga što ona polazi od vrednosti prema čoveku. Antropologija polazi od čoveka prema vrednostima. U domenu pitanja kulture ona se ne zanima za strukturu vrednosti, već je zanima samo čovek koji proizvodi vrednosti. Po tome se razlikuje od filozofije kulture (Cioran 1991: 32-33).

Takvo mišljenje je široko prihvaćeno u današnjoj nauci. Nakon Drugog svetskog rata istočnoevropska nauka i kultura je kasnila za zapadnoevropskom za otprilike jednu generaciju – toliko je trebalo vremena da modernistička analiza nacije postane prevladavajući princip, u suprotnosti sa organskom analizom koja pretpostavlja „transcendentalnu” ulogu kulture u okviru određene „kompaktne” zajednice (Todorova, 2010: 29).

U tom smislu, današnju kulturu treba posmatrati kao kulturu u koju sudeluju autori kao raznorazni i raznovrsni pojedinci, na jeziku koji su sami izabrali da se na njemu izražavaju i da pišu. Treba napomenuti i činjenicu da se ta se situacija takođe bitno razlikuje i od anonimne kulture folklornog tipa, koja je okrenuta već postojećim i nametnutim vrednostima zajednice iz koje se napaja. Nijedna živa savremena kultura ne može da se osloni samo na folklorna ostvarenja i ne može da se ostvari bez knjiga koje se pišu *danās*. Kada govorimo o knjigama kao o *međukulturnim mostovima* imamo na

umu u prvom redu autorska dela, kao jedina dela koja mogu da se vrednuju u okvirima svetske kulture koju savremeni autor, priznao ili ne, ima na umu.

Anonimna kultura je stvar koja pripada prošlosti, a prošlosti bi trebalo da pripada i nepismenost. Stoga, pisci treba da imaju slobodu da se izraze na kom jeziku žele, a da to ne predstavlja nikakav „prekršaj” u dominantnoj kulturi. Ipak, u slučaju manjih ili regionalnih jezika, pitanje današnje kulture se često postavlja kao pitanje pismenosti na maternjem jeziku. Ako je dvojezičnost ili mnogojezičnost prihvatljivo rešenje za očuvanje određenog jezika i kulture, trebalo bi u istoj meri pružiti mogućnost ugroženim jezicima da se ostvaruju u pismenom obliku, kako bi se izbegla enklavizacija te kulture i pružila mogućnost međukulturne saradnje, po vojvođanskom modelu, na primer.

Odustajanje od „transcendentalnosti” stare etike predstavlja, u stvari, razdvajanje kulture od ideologije i politike. Ta činjenica je od prvobitnog značaja u mnogo širem smislu, jer pruža mogućnost očuvanja i razvoja manjih ili regionalnih jezika i kultura u okviru dominantne kulture. Samo na taj način može da se primeni *Povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima*, koja je kulturne, a ne političke prirode. U današnjim demokratskim okvirima, pitanje međukulturne komunikacije trebalo bi da se postavi u vidu pojačane recepcije autorskih radova i umetničkih dela iza kojih stoji određeni čovek kao pojedinac i ličnost, a ne cenzura. Emil Sioran je bio u pravu: treba polaziti od čoveka prema vrednostima, a ne obrnuto. A od manjeg je značaja da li ćemo rumunskog filozofa nazvati Sioran, Cioran ili Čoran... kako je svakom milo.

Danas dominantni jezici i kulture još uvek postoje. Stoga, ako se suočimo s tom činjenicom, na kraju krajeva nije ni toliko važno da li određeni autor ne piše na svom maternjem jeziku, kao što se to dogodilo i u prošlosti (P. Celan, E. Sioran, V. Popa i dr), ako to omogućuje bolju cirkulaciju njegovih dela; od manjeg je značaja takođe i način na koji ćemo izgovoriti njegovo ime – ali je, ipak, važno da autor bude u stanju da stvori kulturna dela, to jest kulturne vrednosti. Anonimna kultura je danas neprihvatljiva. To je još jedan razlog zašto bi trebalo da evropske zemlje prihvataju *Povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima*, što bi omogućilo svakom autoru da slobodno izabere jezik na kome će da piše.

Literatura:

- Almăjan, Slavco (1996): *Metagalaxia minoritară*, Novi Sad: Libertatea
Almăjan, Slavco (2007). *Rigoarea și fascinația extremelo* Panciova: Ed. Libertatea
Asman, Alaida (2002). *Rad na nacionalnom pamćenju. Kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*. Beograd: Biblioteka 20. vek.

Romanoslavica vol. XLVII nr.1

- Bugarski, Ranko (2009). Jezička politika i jezička stvarnost u Srbiji posle 1990. godine, u: *Evropa u jeziku*. Beograd: Biblioteka 20. vek.
- Bugarski, Ranko (2010). *Jezič i identitet*. Beograd: Biblioteka 20. vek.
- Cioran, Emil (1991). *Antropologia filozofică*. Craiova: Pentagon-Dionysos.
- Dauenhauer Nora Marks/ Dauenhauer, Richard (1998). Technical, Emotional and Ideological Issues in Reversing Language Shift: Examples from South-East Alaska, u: Genoble, Lenore, A/Whaley, Lindsay I., eds. (1998). *Endangered Languages Current Issues and Future Prospects*. Cambridge: Cambridge University Press, 57-98, *apud* Kristal, Dejvid (2003). *Smrt jezika*. Beograd: Biblioteka 20. vek.
- Kristal, Dejvid (2003). *Smrt jezika*. Beograd: Biblioteka 20. vek.
- Lăzăreanu, Simeon (2008). Povestea și semnificația unei cărți pe înțelesul nostru, u: „Libertatea”, n 51-52.
- Tešić, Gojko (2005). *Otkrovenje srpske avangadre*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Todorova, Marija (2010). *Dizanje prošlosti u vazduh*. Beograd: Biblioteka 20. vek.
- Ungureanu, Cornel (2003). *Geografia literaturii române, azi*. Vol. IV – Banatul. Pitești: Paralela 45.
- Wurm, Stephen A (1998). Methods of Language Maintenance and Revival with Selected Cases of Endangerment in the World, u: Matsumura, Kazuto, e (1998). *Studies of Endangered Languages*. Tokyo: Hituzi Syobo, 191-21, *apud* Kristal 2003: 112